

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 26, Sayı/Issue: 49, Yıl/Year: 2024 (Haziran/June)

Fâtımî Devlet Adamı Üstâz Cevzer es-Sıkillî (ö. 362/973)

Fâtimid Statesman Ustâdh Jawdhar al-Şıkillî (d. 362/973)

Furkan Erbaş

Arş. Gör. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
– Res. Asst. Dr., Iğdır University, Faculty of Theology, Department of
Islamic History

erbasfurkan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2021-6445>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 13/02/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 24/05/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2024

Atıf/Citation: Erbaş, Furkan. "Fâtımî Devlet Adamı Üstâz Cevzer es-Sıkillî (ö. 362/973)". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/49 (2024), 303-325. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1436729>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Öz

Mağrib ve Mısır dönemi olarak ikiye ayrılan Fâtîmî devleti tarihinin Mağrib devresi Mısır'a nazaran daha az incelenmiş görünmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden bir tanesi bu dönemdeki muasır kaynakların Mısır dönemi kaynaklarına oranla fazla olmayışıdır. Bununla birlikte günümüzde Fâtîmîler'in Mağrib dönemini kapsayan IV. (X.) yy.'a ait bazı muasır kaynakların bulunmuş olması, söz konusu döneme ait önemli bilgilerden haberdar olabilmemize imkân tanımıştır. Bu eserlerden olan ve Fâtîmî devletinin Mağrib dönemindeki bürokrasisine ışık tutan *Sîretü'l-Üstâz Cevzer* adlı muasır kaynak, Fâtîmîler'de halife ve veliahttan sonraki üç numaralı devlet adamı olma şerefine nail olan slav asıllı Üstâz Cevzer'in ilk Halife Ubeydullâh el-Mehdî döneminde devlet hizmetine alınmasından, dördüncü Halife Mu'izz'in hilâfet merkezini Mansûriye'den Kâhire'ye taşınmasına değin gerçekleştirdiği önemli faaliyetlerini konu edinmektedir. Ele aldığımız çalışmada Fâtîmîler'in Mağrib dönemindeki önde gelen devlet adamlarından bir tanesi olan Üstâz Cevzer'in hayatı detaylı bir şekilde incelenerek bu dönemin bürokrasisinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunulması hedeflenmektedir. Başta *Sîretü'l-Üstâz Cevzer* adlı çağdaş kaynak olmak üzere Üstâz Cevzer hakkında bilgi veren az sayıda eserin incelenmesinin yanında batıda yapılan araştırmalara değinilerek hazırlanan çalışma, literatüre sunacağı katkı itibarıyla özgündür. Ayrıca çalışma bazı araştırmacılarca Üstâz Cevzer'in, Mısır'ı ele geçiren komutan Cevher es-Sıkkılı ile aynı kişi olduğu yönündeki yanlış kanaatlerin ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır. Yine bazı araştırmacılar tarafından Fâtîmîler'in Mağrib dönemi veziri olarak kabul edilen Üstâz Cevzer'in gerçekten vezirlik görevini deruhte edip etmediği gibi sorulara çalışmada cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Fâtîmîler, Mağrib, Slavlar, Üstâz Cevzer

Abstract

One of the states that left important traces in Islamic history was the Fâtîmids (297-567/909-1171), who belonged to the Shiite-İsmâ'îlî understanding. The Fâtîmids, who were founded in 297 (909) in İfrîqiya, located in the east of the Maghrib, made important political and military developments during the approximately sixty-five-year period they ruled here. During the reign of the first four caliphs (Mahdî, Qâim, Mansûr, Mu'izz) covering the Maghrib period (297-362/909-973), the Fâtîmids had to fight against many rebellions against the rule of the Sunnî and Kharijite tribes in the region and successfully suppressed these rebellions. The Fâtîmids, who captured middle Maghrib and far Maghrib during the reign of the fourth Fâtîmid Caliph Mu'izz, captured a wide geography from the west of Egypt to the Atlantic Ocean. During this period, the Byzantine Empire, one of the most important powers of the period, was fought over Sicily and Southern Italy and with the strengthening of the navy, especially during the Mansûr and Mu'izz periods, dominance was established over Sicily and superiority was gained in the Western Mediterranean. Undoubtedly, the most important event that took place during the Maghrib period of the Fâtîmids was the state's capture of Egypt in 358 (969). During the reign of Caliph Mu'izz, under the influence of the socio-political and socio-economic conditions in Egypt, the region was captured after a planned preparation, thus paving the way for the state to expand to the east. During the same caliphate period, the Fâtîmid Empire became one of the most powerful states of the period, with the capture of the Syria lands and the sermons in the Hidjâz beginning to be recited in the name of the Fâtîmid Caliphs. Of course, this success achieved by the Fâtîmids in the Maghrib period is only due to the intelligence, administrative and military ability, etc., of those who sat on the Fâtîmid throne. It was not realized thanks to talents. Statesmen who provided outstanding services after their affiliation to the Fâtîmid State also had an important share in this success.

Slavic slaves were able to find a ground where they could prove themselves as the Fâtîmids started to employ many Slavic slaves who had been working in the service of the Aghlebirds, whom they eliminated, in the state cadres from the very first moment. The life of Ustâdh Jawdhar, one of them, deserves to be examined from this perspective. His biography, *Sîrat al-Ustâdh Jawdhar*, describes the important works and activities of Ustâdh Jawdhar, who had the honor of being the number three statesman in the Fâtîmids after the caliph and the crown prince, from the time he was recruited into the state service during the reign of the first Caliph Ubaydullâh al-Mahdî until the fourth Caliph Mu'izz moved the center of the caliphate from Mansûriyah to Cairo. The work titled *Sîrat al-Ustâdh Jawdhar*, which describes the biography of Ustâdh Jawdhar, con-

tains first-hand information on administrative, military and financial issues concerning the Maghrib period of the Fâtimids, and as such, it is a rich and valuable source of the medieval Islamic world. The work also brings together oral testimonies and archival materials from the periods of the first four Fâtimid imams/caliphs, tracing the stages of Ustâdh Jawdhar's life from his entry into the service of the Fâtimids to the last days of the reign of Mu'izz, the last Fâtimid imam/caliph to reign in İfrîqiya. Ustâdh Jawdhar's rapid advancement in the state ranks and his service to the Fâtimid State are described in first-hand detail. All these are among the reasons that reveal the importance of the research.

As for the target of the research, we will try to trace how Ustâdh Jawdhar became a high-ranking bureaucrat in the Fâtimids of the Maghrib period. In this sense, his recruitment to the state service, his relationship with the Fâtimid imams/caliphs, his progress in the state staff, the services he provided and the importance of these services for the Fâtimids will be discussed. One of the objectives of this study will be to examine some of the administrative, military and financial events that took place in the Maghrib period of the Fâtimids, which is less known compared to the Egyptian period, through a contemporary source work, *Sirat al-Ustâdh Jawdhar*, and thus to present the evaluations. Additionally, it will be discussed whether Ustâdh Jawdhar, whom some researchers refer to as the vizier of the Maghrib period of the Fâtimids, actually assumed the duty of vizier. In this sense, it can be understood whether the mission of Ustâdh Jawdhar, who played the role of a statesman after the caliph and crown prince during the Maghrib period of the Fâtimids, had an impact on the vizierate, which was established as an official institution in Egypt. In the first part of the study, which will be discussed in two parts, Ustâdh Jawdhar's activities within the state during the Caliph Mahdî and Qâim periods will be examined, and in the second part, his activities within the state during the Caliph Mansûr and Mu'izz periods will be examined.

Keywords: History of Islam, Fâtimids, Maghrib, Slavs, Ustâdh Jawdhar

Giriş

Şî-İsmâîlî anlayışa sahip Fâtîmî devleti (297-567/909-1171) İfrîkiye'de Ağlebîler'i (184-296/808-909) ortadan kaldırarak kurulma aşamasını tamamlamıştır. Mağrib topraklarında hâkimiyet sağladıktan sonra 358 (969) yılında Mısır'ı ele geçiren devlet, doğu ve batıda önemli siyasî ve askerî başarılarla imza atmıştır. Fâtîmî devleti tarihinin Mağrib dönemi, devletin kuruluş ve gelişme dönemi olması itibarıyla ele alınması gereken bir süreci teşkil etmektedir. Ancak elde mevcut olan muasır kaynağın kısıtlı oluşu, bu dönemi bütün hatlarıyla ele almayı zorlaştırmaktadır. İlgili döneme dair bilgi veren muasır kaynaklardan *Sîretü'l-Üstâz Cevzer*'in bulunup 1954 yılında neşri yapılması bu eksikliği bir nebze olsun gidermiş görünmektedir. Bu vesileyle Fâtîmîler'in kuruluş ve genişleme dönemine dair devlet organizasyonları hakkında fikir sahibi olma imkânı doğmuştur. Fâtîmî devlet adamı Üstâz Cevzer'in, devlet içerisinde gerçekleştirdiği önemli faaliyetleri, bu eserin kapsam ve içeriğini teşkil etmektedir.

Fâtîmîler, İfrîkiye'de devleti kurmalarıyla birlikte burada bulunan Slav asıllı köleleri devlet kadrolarında istihdam etmişlerdir. Bunlardan bir tanesi olan ve ilk halife Ubeydullâh el-Mehdî döneminde devlet hizmetine alınmasının ardından kısa sürede en önemli devlet adamlarından birisi haline gelme başarısını elde eden Üstâz Cevzer, Mağrib döneminde Fâtîmîler için gördüğü büyük hizmetler vesilesiyle halifelerin güvendiği adamlar arasında yerini almıştır. Üstâz Cevzer'in biyografisinin anlatıldığı *Sîretü'l-Üstâz Cevzer* adlı

eser, Fâtımîler'in Mağrib döneminin idarî, askerî ve malî konularda ilk elden bilgiler içermekte olup bu haliyle orta çağ İslâm dünyasının önemli bir kaynağı durumundadır. Eser ayrıca ilk dört Fâtımî imamının/halifesinin dönemlerine ait sözlü ifadeleri ve arşiv malzemelerini bir araya getirerek Üstâz Cevzer'in Fâtımîler'in hizmetine girmesinden, İfrîkaye'de hüküm süren son Fâtımî imamı/halifesi Mu'izz'in saltanatının son günlerine kadar hayatının aşamalarını takip etmemize olanak sağlamaktadır. Eserde Üstâz Cevzer'in devlet kademelerinde hızla ilerlemesi ve Fâtımî devletine yapmış olduğu hizmet birinci elden detaylı aktarılmaktadır. Bazı araştırmalarda eserin kendisi hakkında telif edildiği Üstâz Cevzer'in, Fâtımîler'in önde gelen komutanlarından olan ve Mısır'ı ele geçiren Cevher es-Sıkillî ile karıştırılmış olması,¹ Fâtımî devlet adamlarından Üstâz Cevzer'in kim olduğu noktasında araştırma yapmayı gerekli kılmaktadır.

Araştırmanın hedefine gelince ele aldığımız bu konuda Mağrib dönemi Fâtımîler'de Üstâz Cevzer'in nasıl üst düzey bürokrat haline geldiğinin izi sürülmeye çalışılacaktır. Bu anlamda onun devlet hizmetine alınması, Fâtımî imamlarıyla/halifeleriyle ilişkisi, devlet kadrolarında kaydettiği ilerlemeler, yaptığı hizmetler ve bu hizmetlerin Fâtımîler için önemi ele alınacaktır. Bu çalışmanın hedeflerinden bir tanesi de Fâtımîler'in Mısır dönemine oranla daha az bilinen Mağrib döneminde yaşanan idarî, askerî, malî hususlarda yaşanmış bazı hâdiseleri muasır bir kaynak eser olan *Sîretü'l-Üstâz Cevzer*² üzerinden incelemeye tabi tutmaktır. Ayrıca bazı araştırmacıların Fâtımîler'in Mağrib dönemi veziri olarak ifade ettikleri Üstâz Cevzer'in gerçekten vezirlik görevini deruhte edip etmediği tartışılacaktır. Böylece Üstâz Cevzer'in misyonunun Mısır'da resmî bir kurum olarak ihdâs edilen vezirliğe etki edip etmediği de anlaşılacaktır. Ülkemizde Fâtımîler'in Mağrib dönemi hakkında yeterince çalışma yapılmamış olması bizi bu çalışmayı hazırlamaya sevk eden önemli bir âmil olmuştur. Ayrıca devletin siyasî organizasyonuna dair birinci elden bilgi veren bu eserin incelenmesi ve tanıtılmasının ilim dünyasına katkı sunacağı öngörülmektedir. İki bölümde ele alınacak çalışmanın

- 1 Diyanet İslâm Ansiklopedisinin Cevher es-Sıkillî maddesinde *Sîretü'l-Üstâz Cevzer*'in muhtemelen isim benzerliğinden dolayı Mısır'ı ele geçiren Cevher es-Sıkillî hakkında yazılmış olduğuna yer verilmiştir. Ancak Mısır'ı ele geçiren Cevher es-Sıkillî ile Üstâz Cevzer aynı kişiler değildir. bk. Ramazan Şeşen, "Cevher es-Sıkillî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/456-457. Ayrıca bk. Nuh Arslantaş, *İslâm Dünyasında İktisadi ve İlimi Hayatta Yahudiler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009), 348.
- 2 Çalışmada ayrıca *Sîretü'l-Üstâz Cevzer* adlı muasır kaynağın İngilizce tercümesinden de mukayeseli şekilde istifade edilmiştir. İlgili eser için bk. "Hamid Haji, *Inside the Immaculate Portal a History from Early Fatimid Archives (Sîretü'l-Üstâz Cevzer adlı eserin İngilizceye Tercümesi)* (London: I.B. Tauris, 2012).

birinci bölümünde Üstâz Cevzer'in Halife Ubeydullâh el-Mehdî ve Kâim dönemlerinde, ikinci bölümde ise Halife Mansûr ve Mu'izz dönemlerinde devlet içerisindeki faaliyetleri incelenecektir.

1. Halife Ubeydullâh el-Mehdî ve Kâim Dönemlerinde Üstâz Cevzer

Üstâz Cevzer'in Fâtımî hizmetine girmesi, Fâtımîler'in Ağlebîler'i ortadan kaldırmasıyla gerçekleşti. Cevzer ile birlikte birçok Slav asıllı hizmetli bu dönemde Ağlebîler'in son hükümdarı III. Ziyâdetullâh'ın (290-296/903-909) hizmetinde bulunmaktaydı.³ İlk Fâtımî Halifesi Ubeydullâh el-Mehdî-Billâh (297-322/909-934),⁴ Ağlebîler'den ele geçirdiği Rakkâde⁵ şehrine girdiğinde III. Ziyâdetullâh'ın kaçarken geride bıraktığı hizmetlilerini bir araya getirerek teftiş etti. Rivayete göre Mehdi bu sırada küçük yaşta olan Cevzer'i gördüğünde onun kendileri için yararlı olabileceğini söyleyerek oğlu veliaht Muhammed el-Kâim-Biemrillâh'ın (322-334/934-946) sarayına hizmetçi olarak yerleştirilmesi talimatını verdi.⁶ Üstâz Cevzer ile birlikte bu sırada birçok Slav asıllı hizmetli de Fâtımî devleti hizmetine girmiş oldu.⁷ Cevzer'e hangi nedenden ötürü "üstâz" denildiği kaynaklar tarafından teyid edilmemektedir. Cevzer'in biyografisini yazan kâtibi Ebû Alî Mansûr'un Cevzer'den "üstâz" olarak bahsetmiş olması, IV. (X.) yy'ın başından itibaren Abbâsîler'de olduğu gibi üstâdüddâr⁸ adını taşıyan ve sarayın ve hükümdar emlakinin idaresinden sorumlu bir görevlinin Fâtımîler'de de bulunduğu fikrini uyandırmaktadır. Ancak Fâtımîler'de bu dönemde ıstilahî anlam ifade eden bir üstâdüddâr kurumundan bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Zira böyle bir durum olsaydı Fâtımî devleti tarihine dair eser kaleme alan müelliflerin bu bilgiyi aktarmaları gerekirdi. Dolayısıyla Ebû Alî Mansûr'un Cevzer için "üstâz"

3 Ağlebîler'in hizmetinde bulunan Slavlar hakkında bilgi için bk. Dmitrij Mishin, "The Saqāliba Slaves in the Aghlabid State", *Annual Journal of Medieval Studies at CEU* 4 (1997 1996), 236-244.

4 Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Hasan İbrâhîm Hasan - Tâhâ Ahmed Şeref, *Ubeydullâh el-Mehdî İmâmu's-Şîati'l-İsmâ'iliyye ve Müessisü'd-Deoleti'l-Fâtîmiyye fî Bilâdi'l-Mağrib* (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, 1947).

5 İfrîkiye'de bulunan Kayrevan'ın güneyinde yer alan şehir hakkında bilgi için bk. Şihâbüddîn b. 'Abdullâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 3/55-56.

6 Ebû 'Alî Mansûr el-Azîzî el-Cevzerî, *Sîretü'l-üstâz Cevzer*, thk. Muhammed Kâmil Hüseyin-Muhammed Abdülhâdî Şaîre (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1954), 35; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 22.

7 Fâtımîler'de görev yapan Slav asıllı hizmetliler hakkında bilgi için bk. Ivan Hrbek, "Die Slawen im Dienste der Fatimiden", *Archiv Orientalní* 21 (1953), 543-581; Furkan Erbaş, "Fâtımîler'de Slav Asıllı Devlet Görevlileri", *Harran İlahiyat Dergisi* 47 (2022), 150-166.

8 Üstâdüddâr hakkında bilgi için bk. Fatih Yahya Ayaz, "Üstâdüddâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/393-395. Ayrıca bk. Saim Yılmaz, "Abbâsîler'de Üstâdârlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 21 (2009), 1-24.

nitelemesinde bulunması, onun yetenekli ve mahir bir yapıda olduğuna vurgu yapar nitelikte görünmektedir.

Üstâz Cevzer, veliaht Kâim'in sarayına intisap ettikten sonra burada kısa sürede yükselme kaydetti. Veliyaht Kâim'in Mağrib topraklarına sefere çıkmadan önce Üstâz Cevzer'i hâne halkının ve hareminin sorumlusu olarak görevlendirmesi,⁹ kısa sürede veliaht ve hâne halkının güvenini kazandığını göstermektedir. Rivayete göre veliaht Kâim seferden döndükten sonra saray işlerini muntazam olarak yerine getiren Cevzer'e teşekkür etti.¹⁰ 322 (934) yılında babasının ölümünün ardından tahta geçen Halife Kâim döneminde Üstâz Cevzer'in yetkileri artırılmış olup beytülmâl sorumluluğunun yanı sıra saray dokumalarının denetimi ile görevlendirildi. Ayrıca Kâim onu yakınları ve hizmetlileri ile görüşmesinde aracı olarak (sefir) olarak görevlendirdi¹¹ ve önemli divanları onun uhdesine verdi.¹² Yine kendi ifadesiyle Halife Mehdî'nin ölümünün hemen ardından Kâim'in oğlu Mansûr'u kendisinden sonraki halife ve hüccet olarak tayin ettiğini sadece Üstâz Cevzer'e söylemesi ve onun bu sırrı yedi yıl boyunca saklı tutması halifenin sırdaşı olduğunu göstermektedir.¹³

Bu dönemde Üstâz Cevzer diğer Slav asıllı hizmetlilerin eğitim ve terbiyesinden de sorumlu tutuldu. Kayser es-Sıkillî, Muzaffer es-Sıkillî¹⁴ ve Târik es-Sıkillî¹⁵ gibi isimlerini kaynaklardan öğrendiğimiz hizmetlilerin dışında birçok Slav asıllı hizmetli onun tedrisatından geçerek devlet kademeleri için yetiştirildi.¹⁶ Bu hizmetliler hakkında yer alan bilgiye göre Halife Kâim döneminde Üstâz Cevzer yaptıkları bir hatadan dolayı onları cezalandırdı. Slav hizmetlilerin Cevzer tarafından cezalandırıldığını öğrenen veliaht Mansûr, Cevzer'e yazdığı mektupta kişinin öfkesini kontrol etme noktasında Yunan

9 Cevzerî, *Sîret*, 39; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 26; Ali Asgar Hussamuddin Alibhai, *Through The Eyes of Jūdhar: Reconstructing the Tenth-Century World of a Fatimid Chamberlain* (Cambridge: Harvard Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 45.

10 Cevzerî, *Sîret*, 39; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 26.

11 Cevzerî, *Sîret*, 39; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 27.

12 Muhammed Kâmil Hüseyin-Muhammed Abdülhâdî Şaîre, "Mukaddime", *Sîretü'l-Üstâz Cevzer*, mlf. Ebû 'Alî Mansûr el-Azîzî el-Cevzerî. (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1954), 8.

13 Cevzerî, *Sîret*, 40; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 27-28.

14 Üstâz Cevzer'in tedrisatından geçen Kayser es-Sıkillî ve Muzaffer es-Sıkillî'nin Halife Mansûr ve Halife Mu'izz dönemlerinde bölge ve şehir valilikleri yaptıkları anlaşılmaktadır. Bilgi için bk. 'Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âsârühum min zevî's-sultânî'l-ekber*, nşr. Halîl Şehâde (Beirut: Dârü'l-Fikr, 2001), 4/60; Muhammed b. Ebî'l-Kâsım İbn Ebî Dînâr, *Kitâbü'l-Mu'nis fi Ahbâri İfrîkiyyeti ve Tûnis*, nşr. Dârü'l-Mesîre (Beirut: Dârü'l-Mesîre, 1993), 79.

15 Târik es-Sıkillî, Halife Mansûr döneminde ordu komutanlığı yapmıştır. Bilgi için bk. 'İmâdüddîn Dâ'î İdrîs, *Târihu'l-hulefâi'l-Fâtımiyyîn bi'l-Mağrib el-Kısmü'l-Hâs min Kitâbi 'Uyûni'l-ahbâr*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1985), 424-426.

16 Cevzerî, *Sîret*, 41; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 28-29; Erbaş, "Fâtımîler'de Slav Asıllı Devlet Görevlileri", 156.

filozof Câlînûs'dan (Galen) (ö. 200 [?]) bir tavsiye aktararak onlara yumuşak davranmasını söyledi.¹⁷

Üstâz Cevzer, Kâim döneminde hilâfet merkezi olan Mehdiye'de¹⁸ şehir korucularının faaliyetlerini yürütmek ve asayişini sağlamakla da görevlendirildi. Şehirde oturan sâkinlerden birisi ölen akrabasının arkasından sokaklarda alenî şekilde feryat figan etmeye başlayınca Kâim, Üstâz Cevzer'den onu uyarmasını istedi.¹⁹ Bu bilgi Üstâz Cevzer'in aynı zamanda Fâtîmî/İsmâîlî hukukunun kamusal alanda uygulanmasını düzenlemekle/denetlemekle görevlendirildiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Üstâz Cevzer, Kâim döneminde doğu bölgesine yapılan seferlere de efendisinin yanında iştirak etti. Fâtîmî ordusu doğu tarafında adı belirtilmeyen bir bölgeye girdiğinde askerlerin bölge halkının birçok eşya ve malını yağlamaladığı, bunu haber alan Kâim'in olayı kınadığı ve işe karışan askerleri cezalandırdığı, ordu ilerlerken uğradıkları köy ve kasabalarda yiyecekleri etin ancak güvenilir kimselerden satın alınmasını mutfak sorumlularına söyledi. Ayrıca Kâim, Cevzer'e kendi mutfaklarında pişirilen helâl etten başka bir yemek yememesini söylediği, zira ordu çarşılarında satılan yiyeceklerin, askerlerin caiz olmayan eylemlerde bulunmalarından ve yağmaya fırsat aramalarından ötürü necis olabileceğini ifade etti.²⁰

Üstâz Cevzer, Halife Kâim döneminde Fâtîmîler'in karşılaştığı en büyük isyanlardan olan Hâricî Ebû Yezîd en-Nükkârî (ö. 336/947)²¹ isyanında da devletin yanında durarak isyan ile aktif olarak mücadele etti.²² Böylece Üstâz Cevzer Hâlife Kâim döneminde Fâtîmîler'in en önemli devlet adamlarından birisi olma yolunda ciddi ilerleme kaydetti. Halife Kâim ölümünden hemen önce veliaht oğlu Mansûr'a vasiyetini bildirmesi için çağırarak ona Üstâz Cevzer'den memnun olduklarını ve kendisinin de ona değer vermesini söyledi.²³

17 Cevzerî, *Sîret*, 41-42; Hâjî, *Inside the Immaculate Portal A History*, 28-31; Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-hulefâi'l-Fâtîmiyyîn*, 253-255.

18 Şehir hakkında bilgi için bk. Furkan Erbaş, "Fâtîmîler Döneminde Mehdiye ve Mansûriye Şehirleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (2022), 413-421.

19 Cevzerî, *Sîret*, 42-43; Hâjî, *Inside the Immaculate Portal A History*, 31-32.

20 Cevzerî, *Sîret*, 43; Hâjî, *Inside the Immaculate Portal A History*, 32.

21 Hayatı hakkında bilgi için bk. Ethem Ruhi Fığlalı, "Ebû Yezîd en-Nükkârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/259-260.

22 Shainool Jiwa, "From Slaves to Supporters The role of the Slavs in the Fatimid Mediterranean Empire in the Fourth AH /Tenth CE century", *Mediaeval Studies* 77 (2015), 115.

23 Cevzerî, *Sîret*, 43-44; Hâjî, *Inside the Immaculate Portal A History*, 32-33.

2. Halife Mansûr ve Mu'izz Dönemlerinde Üstâz Cevzer

Üstâz Cevzer, Halife Mansûr (333-341/946-953) döneminde yükselişini sürdürerek halife ve veliahttan sonra devletin üç numaralı adamı haline geldi. Halife Mansûr tahta geçtiği sırada devlet, Ebû Yezîd'in amansız isyanıyla uğraşmayı sürdürmekteydi. Hâricî isyancıların devletin merkezi olan Mehdiye'yi kuşatması²⁴ ile birlikte Fâtımî devleti neredeyse yıkımın eşiğine gelmişti. İsyan sırasında Üstâz Cevzer, bazı önemli görevler üstlenerek isyancılar ile mücadeleye devam etti. Halife Mansûr, isyancı Ebû Yezîd'in Mehdiye kuşatmasını bertaraf ettikten sonra onu ele geçirmek için harekete geçtiğinde hükümdarlık sarayı başta olmak üzere hilâfet merkezi ve bütün Fâtımî toprakları üzerindeki yetkiyi Üstâz Cevzer'e verdi. Ayrıca devlete ait bütün hazine kasalarının anahtarlarını da kendisine teslim etti.²⁵ Üstâz Cevzer'in çok kısa sürede böylesine bir yükseliş gerçekleştirmesi garip karşılanabilir. Ancak Fâtımîler'in kurulduğu andan itibaren karşılaştığı birçok isyan, hânedan içerisinde bazı kimselerin yönetimde hak sahibi olduklarını iddia etmeleri vb. durumlar devlet kademelerinde güvenilir kimselerin önünü açmalarına sebebiyet vermiştir. Neticede Üstâz Cevzer başta olmak üzere birçok Slav hizmetli devlet içerisinde önemli görevlere getirilmişlerdir.²⁶

Üstâz Cevzer, Halife Mansûr ile sürekli mektuplaşarak varsa ihtiyaçlarını, tekliflerini ve arzlarını bildirmekteydi. Bir mektupta efendisine yaptığı çeşitli işlerden elde ettiği on bin dinarın üzerinde bir meblağı efendisine takdim ettiğini bildirdi. Halife Mansûr da yazmış olduğu mektupta çabalarını takdir ettiğini, gönderdiği meblağın çok fazla olduğunu, sadece bin dinarı kabul ederek gerisini kendisine gönderdiğini ifade etti. Ayrıca kabul ettiği bin dinarla kendisine yolculukta yardımcı olacak ahşaptan büyük bir kandil yaptırmasını, geri kalanıyla da Frenk ve Yemen kılıçlarının dışında Mehdiye'de her bir süsü elli dinar tutacak şekilde çok keskin kılıçlar imâl ettirmesini söyledi.²⁷ Üstâz Cevzer, Ebû Yezîd isyanını bastırmak için Kayrevan'da²⁸ bulunan Halife Mansûr'a kendisinden uzakta olmasından dolayı mutsuz olduğunu ifade etmek için bir mektup gönderdi. Halife Mansûr, Cevzer'in mektubuna cevaben onun kararlı, azimli ve güvenilir olmasından ötürü memnun olduğunu,

24 Hâricî isyancı Ebû Yezîd'in Mehdiye kuşatması için bk. Erbaş, "Fâtımîler Döneminde Mehdiye", 418-421.

25 Cevzerî, *Sîret*, 44; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 33-34; Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 350.

26 Jiwa, "The role of the Slavs", 116-117.

27 Cevzerî, *Sîret*, 47; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 37.

28 İfrîkiye'nin başşehri olan Kayrevan hakkında geniş bilgi için bk. Nadir Özkuyumcu, "Kayrevan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/88-90.

Mehdiye'den ayrılmasının onu sıkıntı ve yalnızlık içerisinde bıraktığını bildiğini ayrıca Rabbi için çalıştığı ve onun ahbine sâdik kaldığı müddetçe kendisiyle birlikte olduğunu belirtti.²⁹

Halife Mansûr'un 336 (947) yılında isyancı Ebû Yezîd'i bertaraf etmesinin ardından Üstâz Cevzer'in halife nezdindeki itibarı daha da arttı. Mansûr, isyancı hâricîlere karşı zaferini ilân eden resmî mektupları tüm bölgelere posta yoluyla göndermesini Cevzer'e emretmesinin ardından kendisi adına Mehdiye'deki fakirlere sadaka dağıtmasını söyledi. Ayrıca köleleri de azad ettiğini söyleyerek ilk iş olarak saf, faziletli ve mü'min bir kul olarak bahsettiği Üstâz Cevzer'i azad ettiğini, onun artık hür olduğunu ve bundan böyle mektuplarında "Mü'minlerin Emîrinin Mevlâsı" unvanını kullanmasını ve halife ve oğlu Ebû Temûm Mu'izz'in hâricinde kimsenin adını mektuplarda kendi isminin önüne yazmamasını emretti.³⁰ Halife Mansûr, Üstâz Cevzer'i onurlandırmaya devam ederek imamların/halifelerin giydikleri elbiseleri süsleyen altın işlemeli tirâzlara ve dokumacıların imâl ettiği şeritlere adının yazdırılmasını emretti.³¹ Halife Mansûr döneminde edindiği konum itibarıyla Üstâz Cevzer'in tipik bir vezir görevi üstlendiği anlaşılmaktadır. Bu durumu göz önünde bulunduran bazı araştırmacılar Üstâz Cevzer'i "başmabeyinci" ya da "başbakan" olarak değerlendirmişlerdir.³² Ancak bu dönemde henüz vezirlik kurumunun ihdâs edilmemiş olması,³³ onu vezir ya da başbakan olarak nitelermeye engel görünmektedir. Onun Mansûr ve Mu'izz dönemlerinde vezirlik mesabesinde üst düzey yetkili olarak görev yaptığını ifade etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.³⁴

Üstâz Cevzer, efendisi Mansûr'un kısa süren hilâfeti süresince kendisinden sürekli iyilik gördü. Halife, bir defasında hilâfet merkezi Mehdiye'ye geldiğinde kendisini karşılayan hizmetlisi Cevzer'i görünce son derece sevindi. Akabinde kendisi için hazırlattığı hil'atı giydirdi ve gözde olan atlarından bir tanesini ona hediye etti. Ardından birlikte saraya geçerek ona yemek ikram etti.³⁵ Halife Mansûr, kendi adına nispetle basılan Mansûriye sikkelerinin ilk

29 Cevzerî, *Sîret*, 47-48; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 37-38.

30 Cevzerî, *Sîret*, 51-52; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 42-43.

31 Cevzerî, *Sîret*, 52; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 43; a.mlf, "A Distinguished Slav Eunuch of the Early Fatimid Period: al-Ustadh Jawdhar", *Fortresses of the Intellect Ismaili and Other Islamic Studies in-Honour of Farhad Daftary*, ed. Omar Ali-de-Unzaga (London: I.B. Tauris, 2011), 263.

32 Jiwa, "The role of the Slavs", 110, 120.

33 Ebû'l-Kâsım Tâcû'r-Riâse İbnü's-Sayrafi, *el-Kânûn fî dîvânî'r-resâ il vel-işâre ilâ men nâle'l-vizâre*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid (Kahire: Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübânîyye, 1990), 49; Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitati ve'l-âsâr*, thk. Muhammed Zeynuhum-Mediha eş-Şerkâvî (Kahire: Mektebetü Medbûlâ, 1998), 2/232.

34 Hüseyin-Şâire, "Mukaddime", 8.

35 Cevzerî, *Sîret*, 52-53; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 43-44.

basımında Üstâz Cevzer'e bin dinar göndererek hizmetlisine ikramda bulundu.³⁶

Üstâz Cevzer, her şartta ve koşulda imamların/halifelerin ve devletin yararını gözetmeye çalıştı. Halife Mansûr'un huzuruna bir Bizans İmparatorluğu elçisi hediyeler ile birlikte gelmişti. Halife Mansûr elçi geri dönmeden mukabelede bulunmak isteyerek Bizans İmparatoruna çeşitli gösterişli hediyeler göndermek istedi. Bunun için Üstâz Cevzer'e yazdığı mektupta hazineden kendisine tarif ettiği şekilde hükümdarlara yaraşır hediyeler çıkararak kendisine göndermesini söyledi. Bu arada mektupta Üstâz Cevzer'in kendi hazinelerinde bulunan eşyaların başka hiçbir hazinede bulunmasını istemediğini iyi bildiğini, ancak devletler arası hediyeleşmede cömertliğin ve gösterişin tolere edilebilir şeyler olduğunu dolayısıyla başka devletlere karşı gösterdiği cimriliğin doğru olmadığını ifade etti.³⁷ Halife Mansûr, hizmetlisi Cevzer'e son derece güvenmekteydi. Bir defasında kitaplara son derece düşkün olan Halife Mansûr içerisinde çeşitli zâhir ve bâtın ilimleri barındıran kitaplarını Cevzer'e göndererek kitapları iyi bir şekilde muhafaza etmesini ve kâtabi Muhammed'e bu kitaplardan üç tanesini kendisi için yazmasını söylemesini emretti.³⁸ Üstâz Cevzer Halife Mansûr'un emri gereğince saray mensuplarının ve harem sâkinlerinin maaş ve harçlıklarını belirleyen/düzenleyen cetveller ile de ilgilenmekteydi. Bununla ilgili halifenin gönderdiği bir mektupta saray mensupları ve harem sâkinlerinin maaş ve harçlıklarında artış yapıldığından haberdar edildi.³⁹

Halife Mansûr döneminde devletin üç numaralı adamı rütbesine yükselen Üstâz Cevzer'in bu durumu bazı saray mensupları cenahında rahatsızlığa yol açmıştır. İsimleri belirtilmemesine rağmen mektubun ileriki bölümlerinde bu kimselerin Mansûr'un amcalarının ve kardeşlerinin çocukları oldukları anlaşılmaktadır. Bunlar, Cevzer'e karşı eleştirilerini artırarak ona karşı asılsız suçlamalarda bulunmaya başladılar. Yine bu kimseler halkla birlikte çarşı ve pazarlarda serbestçe dolaşabilmeyi talep etmelerine rağmen Cevzer, onları bundan alıkoydu. Bu bilgi hânedan üyelerinin saraydan rahatlıkla dışarı çıkamadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Muhtemen bu tavır hânedan içerisinde birisinin halk ile bağlantı kurarak örgütlenip yönetime karşı harekete geçmesini engellemeye matuf olarak uygulanmaktaydı⁴⁰ ve bu görevi Üstâz

36 Cevzerî, *Sîret*, 60; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 53-54.

37 Cevzerî, *Sîret*, 60-61; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 54; a.mlf, "A Distinguished Slav", 264.

38 Cevzerî, *Sîret*, 53; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 44-45.

39 Cevzerî, *Sîret*, 61-62; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 55-56.

40 Halife Mansûr'un ailesi ile abisi Kâsım'ın ailesi arasında taht mücadelesi yaşandığını ihsâs ettiren bazı rivayetler hakkında bk. Ahmed b. Muhammed İbn 'Îzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib fi ahbâri mülûki'l- Endelüs ve'l-Mağrib*, nşr. Beşşâr Avvâd (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2013), 1/205. Ayrıca bk. Michael Brett, *The Fatimid Empire* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017), 59.

Cevzer deruhte etmekteydi. Üstâz Cevzer'den şikâyetçi olan hânedan mensupları Halife Mansûr'a onu eleştirdikleri bir mektup göndererek kendilerine son derece acımasız ve taraflı davrandığını belirttiler. Bu durumu haber alan Cevzer o sırada veliaht olan Ma'ad el-Mu'izz-Lidînillâh'a hânedan mensuplarının hakkında çıkarmış oldukları asılsız dedikoduları ve yaptıkları ayıp ve rezaletleri özetleyen bir mektup gönderdi. Mu'izz de bu mektubu babasına teslim etti. Hem Üstâz Cevzer'in hem de hânedan mensuplarının gönderdiği mektupları okuyan Mansûr, oğlu Mu'izz'e gönderdiği cevapta Cevzer'in sadece kendisine verilen görevi lâyıkıyla yerine getiren bir devlet adamı olduğunu, hânedan mensuplarını titizlikle gözetmesinin kendilerini memnun ettiğini, hakkında söylenenlerin yalan ve karalamadan ibaret olduğunu, dedikoduları çıkaranların onun itibarıyla oynamayı amaçladıklarını, ancak kendisinin hiçbir şekilde böyle bir teşebbüse geçit vermeyeceğini ve Cevzer'den son derece memnun olduğunu ifade etti.⁴¹

Hânedan mensuplarının Cevzer hakkındaki şikâyetleri bir müddet daha devam etti. Halife Mansûr'a gönderdikleri mektupta kendilerinin Hz. Peygamber'in soyundan gelmelerine rağmen nasıl olur da bir Slav hizmetlinin himâye ve gözetiminde olduklarını sordular. Mansûr, göndermiş oldukları bu mektubun içeriği hakkında bilgi sahibi olan hizmetlisi Üstâz Cevzer'e onun gönlünü hoş eden uzun bir mektup gönderdi. Mektupta Cevzer'in aslen bir Slav olmasına rağmen takva yönüyle hânedan mensuplarından önde olduğunu, onların hânedan mensubu olmalarının istedikleri gibi hareket edecekleri anlamına gelmediğini, yönetim aleyhinde bir işe teşebbüs etmeyeceklerinin garantisinin olmadığını, neticede onların şikâyetlerini dert etmemesini ve işini titizlikle sürdürmesi gerektiğini belirtti. Hânedan mensupları Halife Mansûr'un Cevzer'e gönderdiği mektubu öğrenince Üstâz aleyhinde yaptıklarından vazgeçtiler. Öte yandan Halife Mansûr'dan gerekli direktifleri alan Cevzer onlara karşı sert ve daha az saygılı davranmaya devam etti. Ayrıca önceden devam eden yasaklamalar yine aynı disiplinle sürdürüldü. Bundan dolayı yasakları delmeye cesaret edemediler. Cevzer, tüccar kimselerin onlar ile görüşmesini yasaklamasına rağmen bir gün aralarına karışan bir grup tüccarı tutukladı. Bunların aralarında Ziyâd el-Kâtib ve dâî İbn Kuleyb olarak bilinen İbnü'l-Hatîb de vardı. Üstâz Cevzer ana-babasına hürmetinden dolayı dâî İbn Kuleyb'i serbest bırakırken; Ziyâd'ı ve diğerlerini kırbaçladı. Netice itibarıyla işi sıkı tutan Cevzer bu konuda düzeni sağlamış oldu.⁴²

Üstâz Cevzer görevini hassasiyetle yerine getirmesine rağmen bazı aksamalardan ötürü Halife Mansûr'un sitemine de muhatap oldu. Bununla ilgili bir bilgide Mehdiye civarında soygun ve yağma hâdiselerinin artmasına karşı

41 Cevzerî, *Sîret*, 62-64; Hâjî, *Inside the Immaculate Portal A History*, 56-58.

42 Cevzerî, *Sîret*, 64-69; Hâjî, *Inside the Immaculate Portal A History*, 59-64.

Üstâz Cevzer bu işe karışanları ele geçirip cezalandırma veya öldürme noktasında gevşek davrandı. Üstelik Cevzer tarafından efendisi Mansûr'a gönderilen ve içerisinde çanak-çömlek ve diğer malların yer aldığı hediyelik eşyalar bölgedeki bazı başı bozuk kimselerin eline geçince bunu haber alan halife derhal Cevzer'e mektup göndererek böyle bir hâdisenin kendi kontrolü altında bulunan Mehdiye civarında nasıl meydana geldiğini sordu. Cevzer yazdığı mektupta özür dileyerek bölgedeki valilerin kontrolleri altındaki vilâyetlerin işlerine kimseyi karıştırmak istemediklerini, aksi söz konusu olduğunda bölgeden alınan vergilerde gecikmeler yaşandığını bildirdi. Mansûr yazdığı cevapta Üstâz Cevzer'i bölgede yaşanan hâdiseler ile ilgilenmekten hiçbir şeyin alıkoyamayacağını, şikâyetleri gereken yerler ile konuşarak çözmesi gerektiğini, yağma ve talan olaylarına karışanları takip ettirip onları kırbaçlamasına ve zincire vurmasına hiçbir şeyin engel olamayacağını, böyle davrandığı takdirde caydırıcılığın söz konusu olacağını, onu sadece saraylarına bekçi yapmadıklarını, Mehdiye'nin tamamında ve çevredeki büyük vilâyetlerde bilmediği, ilgilenmediği, karar vermediği en ufak bir olay olmaması gerektiğini bildirdi. Üstâz Cevzer efendisinin bu konudaki hassasiyetini görünce işi sıkı tutarak yağma ve talan olaylarının önüne geçti.⁴³

Üstâz Cevzer Mansûr döneminde bölge ve şehir valileri ile halife arasında mektuplaşmalara aracılık etmekteydi. Bu dönemden itibaren ve özellikle de Mu'izz döneminde vali ve âmiller ona yazmadan direkt olarak halife ile irtibat kuramamaktaydılar. Bununla ilgili bir bilgiye göre Sicilya adasında meydana gelen isyan ve kargaşa neticesinde⁴⁴ Fâtûmîler'in ada üzerinde hâkimiyeti zayıflamış ve Halife Mansûr bölgeye Hasan b. Alî el-Kelbî'yi (ö. 354/965) vali olarak atamak zorunda kalmıştı. Hasan görevi almasının ardından adada bazı tasarruflarda bulunmadan önce halifenin onayını almak istedi. Hasan'ın taleplerini dinleyen Üstâz Cevzer, taleplerin gerçekleşmesi, varsa sorunların çözümü için Mansûr ile Hasan arasında irtibat kurarak bu dönemde hilâfet merkezi Mansûriye ile Sicilya adası üzerindeki koordineyi sağladı.⁴⁵ Halife Mansûr, 341 (953) yılında ölümüne neden olan hastalığa yakalanınca bir müddet Cevzer ile irtibat kuramadı. Cevzer'in kendisine yazdığı mektuplar çoğalınca ölümünün hemen öncesinde yazabildiği bir mektupta Cevzer'den memnun olduklarını ve oğlu Mu'izz döneminde de devlet hizmetkârlığına samimiyet ve sadakatle devam etmesini diledi.⁴⁶

Mansûr'un ölümünün ardından yerine geçen Halife Mu'izz-Lidînillâh (341-365/953-975) döneminde Üstâz Cevzer mevcut yetki ve konumunu devam ettirdi. Dedesi ve babasının ona gösterdiği ilgi ve teveccühü kendisi de

43 Cevzeri, *Sîret*, 69-70; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 64-65.

44 Bu süreçte yaşananlar hakkında geniş bilgi için bk. 'Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebü'l-Fidâ' Abdullâh el-Kâdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 7/222-224.

45 Cevzeri, *Sîret*, 70-72; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 66-68.

46 Cevzeri, *Sîret*, 72; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 68-69.

hiçbir zaman eksik etmedi. Mu'izz tahta oturmasından kısa bir süre sonra Üstâz Cevzer'e yazdığı mektupta başta kardeşleri ve amcaları olmak üzere hânedan içerisinde iktidarına karşı girişilecek herhangi bir teşebbüs olması için Mehdiye'de bulunan Üstâz Cevzer'e teyakkuz halinde bulunmasını, saray mensuplarını titizlikle gözetim altında tutmasını söyledi.⁴⁷ Efendisinden aldığı talimatla denetim işini titizlikle uygulayan Cevzer, Mehdiye'de herhangi bir sorun çıkmaması için ciddi çaba gösterdi. Onun sık sık Mehdiye'deki gelişmelerden efendisi Mu'izz'i haberdar ettiği ve hânedan mensuplarının hal ve hareketlerini Mu'izz'e bildirdiği anlaşılmaktadır.⁴⁸

Halife Mu'izz tahta oturmasının ardından İfrîkiye'de isyan eden bazı Berberî kabilelerini itaat altına aldıktan sonra Mehdiye'ye uğrayarak burada Cevzer ile görüştü. Akabinde devlet merkezi Mansûriye'ye döndüğünde Üstâz Cevzer kendisine mektup yazarak Mehdiye'deyken bahsettikleri bir hususta talebini hatırlatan bir mektup yazdı. Mu'izz, Cevzer'e yazdığı cevap mektubunda ona verdikleri sözü her zaman tuttuklarını ve bundan sonra da değişmeye niyetleri olmadığını, onun her türlü iyilik ve güzelliği hak eden bir hizmetli olduğunu belirterek yanına Mansûriye'ye gelmesini, böylelikle Mansûr'un da kabrini ziyaret edebileceği ve onun imamların tavsiyelerini aktardığı nadir bir eserini kendisine takdim edeceğini söyledi.⁴⁹ Çok geçmeden Halife Mu'izz önceki iki halife zamanında Mehdiye'de görevini devam ettiren Üstâz Cevzer'i onurlandırmak adına hilâfet merkezi Mansûriye'ye getirtip sarayda yanına yerleştirdi. Cevzer kısa bir süre sonra burada kendisine ait bir ev yaptı.⁵⁰ Hilâfet merkezinde bulunduğu süre zarfında Mehdiye'de yerine vekil bıraktığı Nusayr es-Sıkkîlî, hazine sorumlusu Nazîf, İbn Hassûn, denizcilik depolarından sorumlu Sâfi, donanma sorumlusu Hüseyin b. Ya'kûb ve daha birçok görevli ile koordineli bir şekilde çalışarak yazışmalarına devam etti. Üstâz Cevzer, Mansûriye'ye gelmesinin ardından mektuplarında bazı tasarruflar gerçekleştirdi. Mehdiye'deki görevliler ile mektuplaşmalarında tavsiye içeren pasajları çıkardı. Ayrıca mektuplarda yer alan alıntılar arasında boşluk bırakmaya başladı ve her alıntının altına Halife Mu'izz'in cevabını yazmaya devam etti.⁵¹ Halife Mansûr döneminde adının tırâzlarda yazılmaya başladığını bildiğimiz Cevzer'in bu dönemde de ayrıcalığı devam etti. Rivayete göre Mu'izz savaşta esir alınan Slav bir esir için Cevzer'e seccade örülmesi talimatı verdi. Seccade bittiğinde Cevzer'in ismi de seccadede ismi yazılanların yanında yerini almıştı.⁵²

47 Cevzeri, *Sîret*, 72-74; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 69-71; Furkan Erbaş, *Kahire'nin Kurucusu Fâtîmî Halifesi Mu'izz-Lidîmillâh* (Ankara: Fecr Yayınları, 2024), 52-53.

48 Cevzerî, *Sîret*, 99-100; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 103.

49 Cevzerî, *Sîret*, 84-85; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 81-83.

50 Cevzerî, *Sîret*, 100; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 104.

51 Cevzerî, *Sîret*, 85-86; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 83-85.

52 Cevzerî, *Sîret*, 88-89; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 83-85.

Üstâz Cevzer, Halife Mu'izz'in talimatıyla hilâfet merkezi Mansûriye'ye geçmesinin ardından görevini hassasiyetle devam ettirdi. Biyografisi *Sîret'*te bununla ilgili birçok örnek bulunmaktadır. Devlet görevinde çalışan yetkililerin birbirlerine haksızlık yapmasına müsaade etmemiş,⁵³ sikkelerin standardının incelenmesi hakkında Halife Mu'izz ile müzakereler gerçekleştirmiş,⁵⁴ Mısır'a doğru sefere gidecek ordunun hazırlanmasında kendi servetinden katkıda bulunmuş,⁵⁵ görevlilerden halka karşı müsamahakâr ve yumuşak davranmalarını istemiş,⁵⁶ devlet adamları ile hediyeleşmede müteakabiliyet hususuna dikkat etmiş,⁵⁷ vergilerin toplanması için titizlik göstermiş,⁵⁸ arazi ve otlaklarla ilgili anlaşmazlıkların çözümünde arabulucuk rolü üstlenmiş,⁵⁹ çocukluktan itibaren sevdiği kimselerin vefatlarının ardından evlâtlarını yanına alarak devlet kademelerinde yetiştirmeye önem vermiş,⁶⁰ devlet görevlilerinin haklarının iyileştirilmesi için çaba göstermiş,⁶¹ yine devlet görevlilerinin işlerini titizlikle yapmalarını sağlamış,⁶² donanma ve deniz işleri ile ciddiyetle ilgilenmiş,⁶³ yönetimden memnun olmayan hânedan üyelerinin hâl ve hareketlerini ciddiyetle takip etmiş,⁶⁴ aralarında sorun bulunan devlet adamlarının aralarını bulmaya çalışmış,⁶⁵ bazı devlet görevlilerinin ölmelerinin ardından kefenlenmesine varacak şekilde onlarla ilgilenmiş,⁶⁶ Mısır'a giden yol ve güzergâhlarda denetimin sıklaşmasını sağlamış,⁶⁷ bazı imar faaliyetlerini takip etmiş,⁶⁸ sermaye ve mülkiyet haklarından bazılarını hazineye devretmiş,⁶⁹ kısacası efendisi Mu'izz'i memnun edebilmek için her türlü gayret ve

53 Cevzerî, *Sîret*, 89-91, 114; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 89-91, 122-123.

54 Cevzerî, *Sîret*, 91; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 91-92.

55 Cevzerî, *Sîret*, 92-93; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 93-94.

56 Cevzerî, *Sîret*, 93-94, 99, 104-105, 126; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 95-96, 102, 110-111, 138.

57 Cevzerî, *Sîret*, 92, 95; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 93, 96-97.

58 Cevzerî, *Sîret*, 95-96; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 97-98.

59 Cevzerî, *Sîret*, 96-97; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 98-99.

60 Cevzerî, *Sîret*, 97, 119-120; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 100, 130.

61 Cevzerî, *Sîret*, 113, 122, 126-127, 137-138; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 121, 133-134, 138, 139-140, 153-154.

62 Cevzerî, *Sîret*, 117-118, 120-121, 128-129; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 127, 131-132, 141-142.

63 Cevzerî, *Sîret*, 97-98, 102-103, 103-104, 107-108, 116-117, 118-119, 121, 125-126, 127-128, 135-136, 137; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 100-101, 106-107, 108-109, 113, 126-127, 128-130, 132, 138, 140-141, 150-151, 152, 153).

64 Cevzerî, *Sîret*, 98, 99-100, 105-106; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 101-102, 103, 111-112.

65 Cevzerî, *Sîret*, 100-102, 114-115, 121-122, 122-123, 133-134; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 104-106, 123-125, 132-133, 134-135, 148-149.

66 Cevzerî, *Sîret*, 103, 115-116; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 108, 125.

67 Cevzerî, *Sîret*, 109-110; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 116-117.

68 Cevzerî, *Sîret*, 112; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 119-120.

69 Cevzerî, *Sîret*, 116; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 125-126.

titizliği göstermiştir.⁷⁰ Benzer şekilde Mu'izz'in kendisi de sağlığı ve esenliğiyle ilgili dileklerini ifade etmek veya ona bir hatıra göndermek için Üstâz Cevzer'e birçok kere mektup yazmıştır.⁷¹

Üstâz Cevzer'in Halife Mu'izz dönemine kadar edindiği sermaye ve serveti hakkında bazı bilgilere sahibiz. Tûnis'in⁷² kuzeydoğusunda yer alan Cezîretü Şerîk'te Halife Mehdî tarafından kendisine bahşedilen topraklara sahipti.⁷³ Ayrıca onun Sicilya'da birçok ticarî işletmesi bulunmaktaydı. Burada devlete bağlı hüküm süren Kelbî hânedanlığı (335-444-45/947-1053) ile sıkı olan ilişkileri sayesinde Sicilya'da aktif olarak ticarî münasebetlerde bulunabilmiştir.⁷⁴ Cevzer'in aynı zamanda gemileri vardı ve bunlarla ticaret yapmaktaydı. Özellikle savaş gemilerinin inşası için askerî tersanesinde bazen Halife Mu'izz'e de hediye olarak sunduğu odun/kereste ithâli gerçekleştiriyordu.⁷⁵ Bununla birlikte ticarî münasebetlerini devam ettirdiği denizde kayıplara da uğramıştır. Bir keresinde Sicilya'dan dönen gemilerinin tümünün yüküyle birlikte battığını öğrenen Halife Mu'izz, ona geçmiş olsun dileğinde bulunduğu bir mektup yazdı.⁷⁶ Başka bir seferde Üstâz Cevzer'in yük taşıyan gemisi denizde kaybolmuştu. Yükünü doğuya taşıyacak başka bir gemi bulamayınca Bizans İmparatorluğundan Halife Mu'izz için satın alınan iki gemiden birisini kendisine ayırmak için efendisinden ricada bulunmuş, Mu'izz de onun bu isteğini geri çevirmemiştir.⁷⁷

Devletin maslahatını ve imamların/halifelerin iyiliğini düşünme noktasında ciddi çaba gösteren Üstâz Cevzer, devlet aleyhine yapılan işlere karşı tahammülsüzdü. Halife Mu'izz'in yakın adamlarından olup Mesîle⁷⁸ ve çevresinin yöneticilik görevini sürdüren Ca'fer b. Alî b. Hamdûn'un bulunduğu bölgede merkeze bağlı olmaksızın hareket etmeye başlaması, devlet hazinesi için talep edilen meblağları olması gereken düzeyde göndermeyerek dikkat çekici bir malî bağımsızlık kazanmaya başlaması, bu durumun diğer yöneticilere kötü örnek teşkil etmesi gibi durumları efendisine şikâyet ederek onun görevden azledilmesini istemiştir.⁷⁹ Cevzer, daha sonra onun Endülüs Emevî Devleti (138-422/756-1031) ile temas kurduğuna dair bazı bulgulara ulaşmış ve bunları efendisi Mu'izz ile paylaşarak Ca'fer'e dikkat edilmesi gerektiğini

70 Cevzerî, *Sîret*, 124-125; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 136-137.

71 Cevzerî, *Sîret*, 136; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 151-152.

72 İfrîkiye'de sahil şeridinde bulunan bir şehirdir. Bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/60-62.

73 Cevzerî, *Sîret*, 99; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 102.

74 Haji, "A Distinguished Slav", 266.

75 Cevzerî, *Sîret*, 119, 121; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 129-130, 132.

76 Cevzerî, *Sîret*, 136-137; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 152.

77 Cevzerî, *Sîret*, 127-128; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 140-141.

78 Yer hakkında bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 5/130.

79 Cevzerî, *Sîret*, 129-133; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 142-147.

ifade etmiştir.⁸⁰ Cevzer, hâl ve hareketlerini düzeltmesi için Ca'fer ile de yazışmış, Ca'fer onun kıskançlıktan dolayı aleyhinde hareket ettiğini ifade etmiştir.⁸¹ Cevzer de onun durumunu Halife Mu'izz'e iletmeye devam etmiştir. Cevzer ısrarlı tutumunda haklı çıkmış, Ca'fer kısa süre içerisinde temas kurduğu Endülüs Emevî Devletine bağlılığını ilân ederek ve Fâtımî aleyhinde hareket eden Berberî Zenâte kabilesine katılarak isyan bayrağını açmıştır.⁸²

Halife Mu'izz, saltanatı boyunca en güvendiği adamların arasında yer alan Üstâz Cevzer'e değer verdiğini birçok kez gösterdi. O, yaşı ilerlediği için buna bağlı olarak hastalandığında Halife Mu'izz, doktorunun ürettiği bir karışımı reçetesiyle birlikte ona göndererek iyileşmesini sağladı.⁸³ Bir yolculuk esnasında pınarın yanından geçen Mu'izz, burada su içtikten sonra Cevzer'e de bir testi gönderdi. Ayrıca Mısır'da basılan beş adet Mübârekiyye dinarını da yanında hediye olarak gönderdi. Yazdığı mektupta Mu'izz Abbâsîler'in (132-656/750-1258) devlet merkezi olan Bağdat'ı ele geçirerek orada adına basılacak parayı hizmetlisine vermeyi temenni ettiğini ifade etti.⁸⁴ Halife Mu'izz ayrıca içlik giymeyi çok sevdiğini bildiği Cevzer'e babası Mansûr'un giydiği ve kendisinin kullandığı içlikleri mutluluk ve bereket getirmesi için hediye etti.⁸⁵

Üstâz Cevzer Halife Mansûr döneminde efendisinin talimatıyla kullandığı "Mü'minlerin Emîrinin Mevlâsı" rumuzunu Halife Mu'izz döneminde de kullanmayı sürdürmüş, ayrıca Mu'izz onu Mısır'ı ele geçiren ve ardından Kâhire ve el-Ezher'i kuran Slav asıllı Ebü'l-Hasen Cevher es-Sıkkîlî (ö. 381-992) ile kardeş kılmıştır.⁸⁶ Fâtımî imamları/halifeleri olan efendilerine çok fazla düşkün olduğu anlaşılan Cevzer, ölmeden önce efendisi Mu'izz'den elbisesinden bir parçayı kendisine kefen olarak göndermesini rica etmiştir. Halife Mu'izz onun bu talebine karşı kendisinin ve ilk üç Fâtımî halifesinin elbiselelerinden parçalar göndererek isteğini yerine getirmiş, böylece sâdık hizmetlisini onurlandırmıştır.⁸⁷ Mu'izz'in devlet merkezini İfrîkiye'den Mısır'a intikal etmeyi planladığı sırada halk arasında Mu'izz'in İfrîkiye'de yerine Üstâz Cevzer'i bırakacağı söylentisi artmıştır. Efendisinin yanından hiçbir şekilde ayrılmak istemeyen Cevzer, söylentiler kulağına gidince canı sıkılmış ve bu du-

80 Cevzerî, *Sîret*, 123-124; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 135-136.

81 Cevzerî, *Sîret*, 140-141; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 158-159.

82 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/334; Erbaş, *Kahire'nin Kurucusu*, 72-74.

83 Cevzerî, *Sîret*, 108, 111-112; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 114-115, 119. Ayrıca bk. Cevzerî, *Sîret*, 136; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 151-152.

84 Cevzerî, *Sîret*, 110-111; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 118.

85 Cevzerî, *Sîret*, 112-113; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 120-121.

86 Cevzerî, *Sîret*, 135; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 149-150.

87 Cevzerî, *Sîret*, 138-139; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 154-155; a.mlf, "A Distinguished Slav", 269.

rumu efendisine açmıştır. Mu'izz, Cevzer'i teselli ederek onu yanından ayırmayacağını, Mısır'a birlikte gideceklerini, daha sonra beraber Hacca giderek atalarının kabirlerini burada ziyaret edeceklerini umduğunu söylemiştir.⁸⁸

Halife Mu'izz önceden veliaht tayin etmiş olduğu büyük oğlu Temîm'i (ö. 374/985)⁸⁹ bazı adaba mugayir davranışlarından dolayı⁹⁰ veliahtlıktan azledip yerine diğer oğlu Abdullâh'ı (ö. 364/975) veliaht olarak seçtiğini Cevzer'e söylemiş ve Cevzer bu sırrı yedi ay boyunca saklamıştır.⁹¹ Bu bilgi Cevzer'in Kâim döneminden itibaren Fâtûmî halifelerinin sırdaşı olduğuna ve böylelikle yönetimde gerçekleşecek önemli olayları önceden bildiğine işaret etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Halife Mu'izz Mısır'a gitmeye karar verdiğinde Üstâz Cevzer ile yeni veliaht Abdullâh arasında bazı yazışmalar oldu. Bu mektuplaşmalarda veliaht Abdullâh, Üstâz Cevzer'e devlet için gördüğü yararlı ve hayırlı işlerden dolayı teşekkür etti. Cevzer bu sırada bir taraftan ilerlemiş yaşından dolayı hastalıklar ile uğraşırken; diğer taraftan devletin İfrîkiye'den Mısır'a taşınmasını sorunsuz bir şekilde halletmekle meşguldü. Veliaht Abdullâh'a yazmış olduğu mektupta efendisi Mu'izz'e ait ağırlıkları/yükleri taşıyan katırların tahsis edildiğini belirtti. Abdullâh da onun iyiliklerine karşı teşekkür ettiğini, Haccı yapabilmesi ve Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmesi için dua ettiğini belirtti.⁹²

Hilâfet merkezinin Mısır'a taşınma hazırlıkları bittikten sonra efendisi Mu'izz ile yola çıkan Üstâz Cevzer Kahire'ye ulaşamadan yolda vefat etti. Ölmesinden hemen önceki süreç hakkında bilgilere *Sîret*'te rastlanmaktadır. Üstâz Cevzer, Mısır'a intikal edecek kabile içerisinde efendisine ait yükleri taşıyacak katırları hazırlattı. Bu sırada hazırlıklar hakkında efendisini bilgilendirmeyi ihmâl etmedi. Mu'izz ile birlikte aynı kabile içerisinde yola çıkan Cevzer, Ecdâbiye⁹³ denilen yere geldiğinde hastalandı. Bu sırada yanında bulunan kâtibi Ebû Alî Mansûr'a efendisi Mu'izz'i görmeyi çok istediğini söyledi.

88 Cevzerî, *Sîret*, 112-113; Hacı, *Inside the Immaculate Portal A History*, 120-121.

89 Hayatı hakkında bilgi için bk. Furkan Erbaş, "Fâtûmî Şâiri Temîm b. Mu'iz-Lidînillâh (ö. 374/985)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2022), 182-198.

90 Bununla ilgili bir bilgiye göre Sicilya valisi Ahmed b. Hasan el-Kelbi, oğlu Tâhir ile yakın arkadaşı Temîm arasında çeşitli kötü söylentiler çıkmasından dolayı Üstâz Cevzer'e ne yapması gerektiği ile ilgili mektup yazmıştır. Cevzer, mektubu Halife Mu'izz'e iletmiş, Mu'izz'in tavsiyelerini içeren mektubunu daha sonra Ahmed'e göndermiştir. bk. Cevzerî, *Sîret*, 120; Hacı, *Inside the Immaculate Portal A History*, 130-131; Erbaş, "Fâtûmî Şâiri Temîm", 185.

91 Cevzerî, *Sîret*, 139-140; Hacı, *Inside the Immaculate Portal A History*, 155-158; Erbaş, *Kahire'nin Kurucusu*, 213-214.

92 Cevzerî, *Sîret*, 141-142; Hacı, *Inside the Immaculate Portal A History*, 159-160; Dâ'î İdrîs, *Târihu'l-hulefâi'l-Fâtîmiyyîn*, 718-719.

93 Berka ile Trablus arasında bulunan yer hakkında bk. Ebû'l-Kâsım İbn Havkal, *Kitâbü Sûrati'l-Arz* (Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayat, 1996), 69-70.

Ebû Alî Mansûr veliaht Abdullâh ile bir araya gelerek ona Cevzer'in içerisinde bulunduğu durumu ve efendisi Mu'izz'i çok görmeyi arzuladığını ilettili. Veliaht Abdullâh'ın durumu Mu'izz'e bildirmesinin ardından Mu'izz, Cevzer'in yanına getirilmesini emretti. Veliaht Abdullâh, Ebû Alî Mansûr'a Mu'izz'in içerisinde bulunduğu hevdeçi göstererek Cevzer'i oraya getirmesini ancak sedyesinden indirmemesini tembihledi.

Ebû Alî Mansûr, Cevzer'in yanına dönerek ona kendisine söylenenleri anlatmış, o da bunun üzerine çok sevinmiş hatta bir an kendisini güçlü hissetmiştir. Daha sonra Ebû Alî Mansûr, Cevzer'i kendisine söylenen yere getirmiş burada Cevzer sedyeden inmek istemiş, ancak ona inmemesi gerektiğini söylemiştir. Bu sırada Halife Mu'izz onun yanına gelmiş ve aniden Cevzer'in içerisinde bulunduğu hevdeçin içerisine girmiş, mevlâsı Cevzer'e şefkatle sarılmıştır. Cevzer, bu sırada hevdeci terk etmesine engel olan Ebû Alî Mansûr'a sinirlenmiş ancak Mu'izz ona sinirlenmemesini zira kendilerinin ona böyle davranmasını emrettiklerini söylemiştir. Mu'izz mevlâsı Cevzer'e sağlığının nasıl olduğunu sormuş ve ona kendisini zayıf düşürmemesini hep birlikte doğu topraklarını ele geçireceklerini söylemiştir. Cevzer ise Slav asıllı acem bir köle olmasına rağmen efendisinin kendisine bahşettiği nimetler karşısında teşekkür ederek minnettarlığını ifade etmiştir. Mu'izz onun söylediklerine karşı Allâh'ın kendilerine itaat edilmesini farz kıldığını, onun kendilerine her zaman isteyerek itaat ettiğini, birçok Slav asıllı kölenin yanlarında faydalandığı gibi onun da faydalandığını, yaptığı hayırlı hizmetlerinden ötürü Allâh'ın onu hem dünyada hem de ahirette mutlu ve mesud edeceğini ifade etmiştir. Daha sonra Halife Mu'izz yanlarında duran kâtip Muhammed b. Osmân'dan Cevzer'in bineğini hareket ettirmesini istemiştir. Cevzer ve yanındakiler Mu'izz'e saygı ifadesi olarak karşılarında yeri öpmüşler ve geri dönmüşlerdir.

Bu görüşme Cevzer ile efendisi Mu'izz arasındaki son görüşme olmuştur.⁹⁴ Cevzer Berka'ya⁹⁵ yakın Melîtiye⁹⁶ denilen yere geldiğinde zayıflığı ve hastalığı şiddetlenmiş yanında bulunan Ebû Alî Mansûr'a Ecdâbiye'de efendisinin kendisine gösterdiği ilgi ve alâkanın ona çok ağır geldiğini, bu ilgiden dolayı kendisine haset edenlerin ona sıkıntı veren şeyler yapacaklarından endişe ettiğini belirten bir mektubu Mu'izz'e göndermesini istemiştir. Ayrıca Cevzer Berka'ya askerî tören eşliğinde girilmesi için askerlere dağıtılacak teçhizat ile ilgili mektubunda bazı bilgiler vermekteydi. Çok geçmeden veliaht

94 Cevzerî, *Sîret*, 142-144; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 160-162; Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-hulefâi'l-Fâtmiyyîn*, 719-721; Haji, "A Distinguished Slav", 269; Alibhai, *Through The Eyes of Jûdhar*, 250.

95 Mağrib'in doğusunda bulunan yer hakkında bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 1/388-389.

96 Berka'ya on beş mil uzaklıkta bir yerdir. bk. Ebû'l-Kâsım 'Ubeydullâh İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, thk. Michael Jan De Goeje (Leiden: y.y. 1889), 85.

Abdullâh'tan Cevzer'e Mu'izz'in diliyle ona sağlık ve esenlik dilediği, birlikte Hac yapacaklarını ümit ettiği mektubu gelmiştir.⁹⁷

Üstâz Cevzer hastalığı ve güçsüzlüğü sebebiyle Mu'izz'in Berka'da bulunduğu sırada sarayına gidememiş, bunun yerine kendisi için boşaltılan bir eve gidip dinlenmiştir. Onun yerine Ebû Alî Mansûr, Mu'izz'in yanına giderek onun ölümü arzulayan durumunu haber vermiştir. Mu'izz mevlâsına dualar etmiş ve yanında bulunanlara onun nezdindeki itibarından bahsederek hizmetlerini sitayişle anlatmıştır. Mu'izz Mısır'dan kendisine ulaşan elmaları da Ebû Alî Mansûr'a vererek Cevzer'e götürmesini ve bunları yiyerek şifa bulmasını temenni ettiğini söylemiştir. Ebû Alî Mansûr, Cevzer'in yanına vardığında Mu'izz'in söylediklerini anlatmıştır. Cevzer bunları duyunca çok memnun kalmış ve yeri öperek minnettarlığını dile getirmiştir. Nihayet ertesi sabah Üstâz Cevzer hayatını kaybetmiştir (362/973). Böylece Cevzer, efendisi Mu'izz ile birlikte Mısır'a gitme hedefine ulaşamamıştır. Naaşı geceleyin Berka'dan Meyâsir diye bilinen Mu'izz'in bulunduğu saraya getirilmiş, yakanması emredilmiş ve gündüz vakti kılınan cenaze namazından sonra oradaki sarayın mescidine defnedilmiştir. Ubeydullâh el-Mehdî döneminde devlet hizmetine alınan, Kâim döneminde üst düzey yetkili olmayı başaran, Mansûr ve Mu'izz dönemlerinde halife ve veliahttan sonra devletin üç numaralı adamı haline gelen Üstâz Cevzer Mağrib döneminde altmış yılı aşkın bir süre boyunca Fâtîmîler adına büyük hizmetler gerçekleştirmiştir. Onun ölümünün ardından kâtibi ve biyografisinin yazarı Ebû Alî Mansûr, Mu'izz tarafından Mısır'da hizmetine alınmıştır.⁹⁸ Cevzer'in adı daha sonra Kâhire'nin bir mahallesine verilmiştir (el-Cevzeriyye). Günümüzde hâlâ bu isim muhafaza edilmektedir.⁹⁹

Sonuç

İslâm tarihinde önemli izler bırakan devletlerden bir tanesi olan Şii-İsmâîlî anlayışa mensup Fâtîmîler, 297 (909) yılında Mağrib'in doğusunda yer alan İfrîkiye'de kurulmuştur. Devlet, burada hüküm sürdüğü yaklaşık altmış beş yıllık süreçte siyasî ve askerî açıdan önemli gelişmeler kaydetmiştir. Fâtîmîler'in Mağrib döneminde yakaladığı başarı, yalnızca Fâtîmî tahtına oturanların zekâsı, idarî ve askerî kabiliyeti vb. yetenekler sayesinde gerçekleşmiştir. Bu başarıda aynı zamanda Fâtîmî devletine intisap etmelerinin ar-

97 Cevzerî, *Sîret*, 145-146; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 162-164.

98 Cevzerî, *Sîret*, 144-147; Haji, *Inside the Immaculate Portal A History*, 162-166; Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtîmiyyîn*, 721-725 (İng., 258-261); Haji, "A Distinguished Slav", 269; Alibhai, *Through The Eyes of Jûdhar*, 251.

99 Muhyiddîn Abdullâh İbn 'Abdizzâhir, *er-Ravdatü'l-behiyyetü'z-zâhire fî hitati'l-Mu'izziyyeti'l-Kâhire*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid (Kahire: Dârü'l-Arabiyyeti li'l-Kitâb, 1996), 54; Haji, "A Distinguished Slav", 270.

dından üstün hizmetler gösteren devlet adamlarının da önemli bir payı olmuştur. Bunlardan bir tanesi olan Slav asıllı Üstâz Cevzer, devlet hizmetine alınmasının ardından ortaya koymuş olduğu devlet adamlığı anlayışı ile Mağrib dönemi Fâtımîler'in önde gelen bürokratları arasında yerini almıştır.

Biyografisinin anlatıldığı *Sîretü'l-Üstâz Cevzer* adlı eser, bir taraftan onun devlet kademelerinde hızlı yükselişini konu edinirken; diğer taraftan Fâtımî devletinin Mağrib'deki idarî, askerî ve malî organizasyonlarına dair önemli bilgiler aktarmaktadır. Bu anlamda üslubu ve içerdiği malumat sebebiyle ortaçağ İslâm dünyasının zengin ve değerli bir kaynağı durumunda bulunan *Sîretü'l-Üstâz Cevzer* adlı eserin Fâtımîler'in Mağrib dönemi hakkında başucu eserler arasında bulunduğu tespit edilmiştir. Üstâz Cevzer, Fâtımîler'in kurucusu Ubeydullâh el-Mehdî döneminde devlete kazandırılarak yaptığı yararlı hizmetler neticesinde kısa süre içerisinde saray ve bürokrasi içerisinde ciddi bir ivme kazanmıştır. Halife Kâim döneminde güvenilirliğini ispat eden Üstâz Cevzer'e beytümâl sorumluluğunun yanısıra divanlara bakma görevi verilmiştir. Bu dönemde Halife Kâim ile yakınları ve hizmetlileri arasındaki görüşmeyi sağlayan Üstâz Cevzer, aynı zamanda halifenin sırdaşı olabilecek mevkiye gelebilmiştir. Görevinde özverili ve liyakâtli olması onun Halife Mansûr döneminde devletin en önemli adamlarından biri haline gelmesine yardımcı olmuştur. Mansûr Üstâz Cevzer'e devlete ait bütün hazinelerin anahtarlarını teslim etmiş ayrıca onu kölelikten azletmiş ve "Mü'minlerin Emirinin Mevlâsı" unvanını vererek taltif etmiştir.

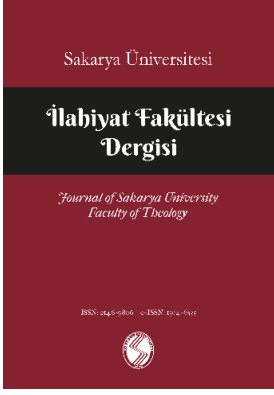
Halife Mu'izz döneminde de yükselişini devam ettiren Üstâz Cevzer, halife tarafından Mehdiye'den devlet merkezi Mansûriye'ye intikal ettirilerek burada görevine devam etmesi sağlanmıştır. Halife ve veliahttan sonra devletin üç numaralı adamı olan Üstâz Cevzer'in geniş sorumlulukları nedeniyle vezirlik görevini deruhte ettiği bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmiş görünmektedir. Ancak bu dönemde vezirlik görevinin henüz ihdâs edemediği göz önüne alındığında araştırmacıların yaklaşımının doğru olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte hânedanlık işleri, vilâyet yöneticilikleri, hazine, divanlar, deniz ve donanma işleri, halifelerin özel işleri vb. gibi geniş sorumlulukları sebebiyle vezirliğe benzer bir görev deruhte ettiği açık olan Üstâz Cevzer'in bu hâliyle Fâtımîler'in önde gelen devlet adamları arasında yerini aldığını ve Mısır'da resmî olarak ihdâs edilen vezirlik kurumunun Mağrib'deki ilk örneği olarak görülmeye namzet olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Alibhai, Ali Asgar Hussamuddin. *Through The Eyes of Jūdhar: Reconstructing the Tenth-Century World of a Fatimid Chamberlain*. Cambridge: Harvard Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Brett, Michael. *The Fatimid Empire*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.

- Cevzerî, Ebû 'Alî Mansûr el-Azîzî. *Sîretü'l-Üstâz Cevzer*. thk. Muhammed Kâmil Hüseyin - Muhammed Abdülhâdî Şaîre. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1954.
- Dâî İdrîs, 'İmâdüddîn. *Târîhu'l-hulefâi'l-Fâtîmiyyîn bi'l-Mağrib el-Kısmü'l-Hâs min Kitâbi 'Uyûni'l-ahbâr*. thk. Muhammed el-Ya'lâvî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1985.
- Erbaş, Furkan. "Fâtîmî Şâiri Temîm b. Mu'izz-Lidînillâh (ö. 374/985)". *ÇÜİFD* 22/1 (2022), 182-198.
- Erbaş, Furkan. "Fâtîmîler Döneminde Mehdiye ve Mansûriye Şehirleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (2022), 411-430.
- Erbaş, Furkan. "Fâtîmîler'de Slav Asıllı Devlet Görevlileri". *Harran İlahiyat Dergisi* 47 (2022), 150-166.
- Erbaş, Furkan. *Kahire'nin Kurucusu Fâtîmî Halifesi Mu'izz-Lidînillâh*. Ankara: Fecr Yayınları, 2024.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ebû Yezîd en-Nükkârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/259-260. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Haji, Hamid. "A Distinguished Slav Eunuch of the Early Fatimid Period: al-Ustadh Jawdhar". *Fortresses of the Intellect Ismaili and Other Islamic Studies in-Honour of Farhad Daftary*. ed. Omar Ali-de-Unzaga. 261-273. London: I.B. Tauris, 2011.
- Haji, Hamid. *Inside the Immaculate Portal A History from Early Fatimid Archives (Sîretü'l-Üstâz Cevzer adlı eserin İngilizceye Tercümesi)*. London: I.B. Tauris, 2012.
- Hasan, Hasan İbrâhîm - Şeref, Tâhâ Ahmed. *'Ubeydullâh el-Mehdî İmâmü's-Şî'ati'l-İsmâ'iliyye ve Müessisü'd-Devleti'l-Fâtîmiyye fî Bilâdi'l-Mağrib*. Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1947.
- Hrbek, Ivan. "Die Slawen im Dienste der Fatimiden". *Archiv Orientalni* 21 (1953).
- Hüseyin, Muhammed Kâmil - Şaîre, Muhammed Abdülhâdî. "Mukaddime". *Sîretü'l-Üstâz Cevzer*. mlf. Ebû 'Alî Mansûr el-Azîzî el-Cevzerî. 1-32. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1954.
- İbn 'Abdizzâhir, Muhyiddîn Abdullâh. *er-Ravzatü'l-behiyyetü'z-zâhire fî hitati'l-Mu'izz-zıyyeti'l-Kâhire*. nşr. Eymen Fuâd Seyyid. Kahire: Dârü'l-Arabıyyeti li'l-Kitâb, 1996.
- İbn Ebî Dinâr, Muhammed b. Ebi'l-Kâsım. *Kitâbü'l-Mu'nis fî Ahbâri İfrıkiyyeti ve Tûnis*. nşr. Dârü'l-Mesîre. Beyrut: Dârü'l-Mesîre, 1993.
- İbn Haldûn, 'Abdurrahmân b. Muhammed. *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âsaruhum min zevi's-sultânî'l-ekber*. nşr. Halîl Şehâde. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2001.
- İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım. *Kitâbü Sûrati'l-Arz*. thk. Dârü Mektebeti'l-Hayat. Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayat, 1996.
- İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kâsım 'Ubeydullâh. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*. thk. Michael Jan De Goeje. Leiden: y.y., 1889.
- İbn 'İzârî, Ahmed b. Muhammed. *el-Beyânü'l-Muğrib fî ahbâri mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*. nşr. Beşşâr Avvâd. Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2013.
- İbnü'l-Esîr, 'Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târîh*. thk. Ebû'l-Fidâ' Abdullâh el-Kâdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü's-Sayrafî, Ebû'l-Kâsım Tâcû'r-Riâse. *el-Kânûn fî divânî'r-resâ'il vel-işâre ilâ men nâle'l-vizâre*. nşr. Eymen Fuâd Seyyid. Kahire: Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1990.

- Jiwa, Shainool. "From Slaves to Supporters The role of the Slavs in the Fatimid Mediterranean Empire in the Fourth AH /Tenth CE century". *Mediaeval Studies* 77 (2015) 103-125.
- Makrîzî, Ahmed b. 'Alî. *el-Mevâ'iz ve'l-'itibâr bi-zikri'l-hitati ve'l-âsâr*. thk. Muhammed Zeynuhum - Mediha eş-Şerkâvî. Kahire: Mektebetü Medbûlâ, 1998.
- Mishin, Dmitrij. "The Saqâliba Slaves in the Aghlabid State". *Annual Journal of Medieval Studies at CEU* 4 (1997 1996), 236-244.
- Özkuyumcu, Nadir. "Kayrevan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/88-90. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddîn b. 'Abdullâh. *Mu'cemü'l-Büldân*. Beyrut: Dârü Sâdır, 1993.

**Fâtîmî Devlet Adamı Üstâz Cevzer es-Sıkkîlî
(ö. 362/973)**

Furkan Erbaş

İğdır Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi Ana Bilim Dalı

erbasfurkan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2021-6445>

Araştırma Notu Bilgi Formu

Yazar(lar)ın Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, kâr amacı gütmeyen veya özel sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

“Fâtîmî Devlet Adamı Üstâz Cevzer es-Sıkkîlî (ö. 362/973)” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olup toplanan veriler üzerinde hiçbir tahrifat yapılmamıştır. Herhangi bir etik ihlalle karşılaşılması durumunda *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin yükümlülüğü olmayıp tüm sorumluluk yazara aittir.